

FRA KAPITALISTISK TIL SOCIALISTISK ØKONOMI

EN ANMELDELSE OG KRITIK

Af JØRGEN PEDERSEN

DER findes Mennesker — og undertiden meget intelligente Mennesker — hvis Sjæleliv er spaltet op i to skarpt adskilte Afdelinger: en hvor Erfaring og Logik er herskende, og en anden hvor Postulater og fantastiske Konstruktioner indrammet i nedarvede, magiske Formularer boltrer sig uhæmmet.

Den Bog, som her skal omtales¹⁾, bærer Vidne om en saadan Spaltning. Naar man ser den i Forbindelse med Forfatterens tidligere Produktion, der rummer særdeles fine teoretiske Analyser, faar man dog Indtryk af en meget stærk Overvægt for det forstandsmæssige Departement. Det synes nærmest, som om Spaltningen beror paa, at Forfatteren med stærke følelsesmæssige Baand er knyttet til visse Trossætninger og Formularer, som han kun tillægger rituel Betydning, men som han ikke kan slippe.

Til den forstandsmæssige Afdeling i Bogen hører det meste af Afsnit III, der strækker sig fra S. 21 til 41. Det indeholder en kortfattet Skildring af Teorien om den »frie« Prisdannelse og en Kritik af denne Teori som eneraadende ved Organiseringen af det økonomiske Liv i Samfundet. Denne Fremstilling og Kritik vil alle Økonomer kunne tiltræde i Principet, selvom der vil kunne diskuteres om den Vægt, der bør tillægges de enkelte Elementer. Naar Forf. f. Eks. gør det frit virkende økonomiske System ansvarlig for Krisen i 30'erne, er han inde paa meget kontroversionel Grund. Der var bevisligt i Mellemkrigsperioden foretaget en Række meget alvorlige, stærkt systemfremmede Indgreb: f. Eks. Amerikas udprægede Protektionisme, Stevenson Planens Forsøg paa at be-

¹⁾ Erik Ib Schmidt: Fra kapitalistisk til socialistisk Økonomi. Forlaget Fremad. 1946.

FRA KAPITALISTISK TIL SOCIALISTISK ØKONOMI

EN ANMELDELSE OG KRITIK

Af JØRGEN PEDERSEN

DER findes Mennesker — og undertiden meget intelligente Mennesker — hvis Sjæleliv er spaltet op i to skarpt adskilte Afdelinger: en hvor Erfaring og Logik er herskende, og en anden hvor Postulater og fantastiske Konstruktioner indrammet i nedarvede, magiske Formularer boltrer sig uhæmmet.

Den Bog, som her skal omtales¹⁾, bærer Vidne om en saadan Spaltning. Naar man ser den i Forbindelse med Forfatterens tidligere Produktion, der rummer særdeles fine teoretiske Analyser, faar man dog Indtryk af en meget stærk Overvægt for det forstandsmæssige Departement. Det synes nærmest, som om Spaltningen beror paa, at Forfatteren med stærke følelsesmæssige Baand er knyttet til visse Trossætninger og Formularer, som han kun tillægger rituel Betydning, men som han ikke kan slippe.

Til den forstandsmæssige Afdeling i Bogen hører det meste af Afsnit III, der strækker sig fra S. 21 til 41. Det indeholder en kortfattet Skildring af Teorien om den »frie« Prisdannelse og en Kritik af denne Teori som eneraadende ved Organiseringen af det økonomiske Liv i Samfundet. Denne Fremstilling og Kritik vil alle Økonomer kunne tiltræde i Principet, selvom der vil kunne diskuteres om den Vægt, der bør tillægges de enkelte Elementer. Naar Forf. f. Eks. gør det frit virkende økonomiske System ansvarlig for Krisen i 30'erne, er han inde paa meget kontroversionel Grund. Der var bevisligt i Mellemkrigsperioden foretaget en Række meget alvorlige, stærkt systemfremmede Indgreb: f. Eks. Amerikas udprægede Protektionisme, Stevenson Planens Forsøg paa at be-

¹⁾ Erik Ib Schmidt: Fra kapitalistisk til socialistisk Økonomi. Forlaget Fremad. 1946.

herske Gummimarkedet, Federal Farm Boards Hvedeopkøb o. m. a. Man vil, om man har Lyst, med ligesaa stor Ret kunne hævde, at Krisens Skærpelse til et Sammenbrud skyldtes disse Indgreb. Saalænge man vil holde sig i det forstandsmæssige Departement, gør man bedst i at udsætte sin Dom, til man har undersøgt Forholdene ordentligt. Derimod turde det være en Erfarings sag, som Forf. ogsaa indrømmer, at ingen Periode i Verdenshistorien kan opvise en saadan Fremgang i Velstand, som den Periode, hvor de liberale Ideer var herskende, og at vi nu har haft en 30 Aars Socialisme i Rusland, uden at det endnu med Sikkerhed kan siges, at et af Staten dirigeret økonomisk Liv giver bedre Kaar til Folkets brede Masse eller er mindre udsat for Kriser, selv om Kriserne er af en anden Slags, end det »frie« System i forrige Aarhundrede.

Jeg vil ikke have lagt for meget ind i Sammenligningen, for man kan altid henvise til specielle Forhold, som har gjort sig gældende. Men de teoretiske Konstruktioner maa vel vige for Erfaringerne, der maa fælde Dommen over dem.

Mens vi er ved Erfaringerne, skal en anden Ting fremhæves. Det anføres sædvanlig — og Forf. følger ogsaa paa dette Punkt traditionelle Linjer — som Grund til, at Dødskløkkerne ringer for det liberale System, at den tekniske Udvikling kræver meget store Enheder. Derved sættes Konkurrencen ud af Spillet som Regulator for Produktion og Prisdannelse. Jeg skal ikke paa nogen Maade benægte Nødvendigheden af en Kontrol med Prisdannelsen, men blot pege paa den Kendsgerning, at de fleste af de Argumenter, som i 16. og 17. Aarhundrede blev fremført for Nødvendigheden af, at Staten dirigerede og reglementerede det økonomiske Liv, næsten er de samme som dem, vi daglig præsenteres for nu, og det tiltrods for, at de tekniske Forhold den Gang var helt andre. Jeg tillader mig heraf at udlede den Slutning, at Teknikens Udvikling ikke kan være nogen Hovedgrund til den Mistillid, man i Dag viser til alt, hvad der smager af en fri Økonomi, og jeg tillader mig at henstille til Overvejelse, om det ikke er noget sjæleligt snarere end noget teknisk, der ligger bag Kravet om en statsdirigeret Økonomi. Kunde man ikke groft udtrykt tænke sig følgende Forklaring: Det gamle bundne System virkede meget daarligt og blev udsat for en Kritik, der ogsaa førte til dets Omdannelse i liberal Retning. Den nye Politik førte ikke til paradisiske Tilstande, og da den økonomiske Liberalisme blev fulgt af en politisk Liberalisme, blev der langt større Muligheder for Kritik. Blandt denne Kritik var ogsaa den i videnskabeligt Klædebon

optrædende marxistiske Merværditeori. Denne Teori, hvis Uholdbarhed er let at paavise, maatte naturligvis appellere stærkt til Arbejdermasserne og til ukyndige Intellektuelle, og dens Antagelse fører nødvendigvis til at betragte det liberale Samfund som et rent Røversamfund. Vesteuropas oplyste Arbejdere indsaar dog efterhaanden mere og mere klart, at Marx's Teori ikke kunde tages efter Bogstaven, og mistede i det hele taget Interessen for Teorier og bestrebte sig i Stedet for at gennemtvinge Indgreb med øjeblikkelig tilsyneladende Fordel for Øje. Man faldt herved i stort Omfang tilbage til Merkantilismens populære Forestillinger. Heri mødtes man med den erhvervsdrivende Middelstand inden for Haandværk og Industri, og det er denne Uvikling, der danner Baggrund for de sidste 20 Aars Udvikling i Vesteuropa.

Forf. retter i Bogen en skarp Kritik af Restriktionspolitikken; han paaviser, at Indgrebene er i Strid med Systemet og fører til, at man faar det værste af begge Verdener; han nævner det som en af Fremtidens Hovedopgaver at komme af med disse irrationelle Indgreb, men naar han protesterer imod, at man gør socialistisk Tankegang ansvarlig for disse al Økonomi trodsende Indgreb, burde Protesten bilægges med mere udførlig Begrundelse. Det er dog kun meget faa af dem, der kalder sig Socialister, der har Øje for disse Indgrebs ødelæggende Virkninger, hvorimod det kan paavises, at de Folk, der bærer Etiketten Socialister, er meget ivrige for at kræve saadanne Restriktioner indført og skærpet.

Det er dog for blot at nævne et Eksempel de Folk paa Rigsdagen, som kalder sig Socialister, der kræver Foderkagerne overgivet til Husmændene i Stedet for, som god Økonomi maatte kræve, at sætte Prisen saa højt, at Kagerne gaar til de Køer, som kan udnytte dem bedst muligt til Smørproduktion, hvad enten disse Køer ejes af Husmænd eller Gaardmænd.

Forøvrigt siger Forf. S. 103, at vi er naaet langt frem i socialistiske Indgreb, men hvad er vi naaet frem i andet end netop disse Restriktioner, som han saa skaanselsløst kritiserer og fralægger Socialismen ethvert Ansvar for?

Til den forstandsmæssige Afdeling hører ogsaa hvad Forf. siger til Belysning af Begreberne frit Forbrugs- og Beskæftigelsesvalg samt Betragtningerne over Omkostningsprincippet som Rettesnor for Prisdannelsen i det hele taget, herunder ogsaa for Virksomheder, der paa den ene eller den anden Maade er underkastet Myndighedernes Kontrol. Man genfinder her den Tankegang, som paa udmærket og langt mere udførlig Maade findes i Forfatterens

stencilerede Skrift fra 1943: Prisdannelse under socialistisk Økonomi.

Jeg synes, Forf. har gjort et udmærket Arbejde paa dette Punkt, og jeg for min Del kan ganske tiltræde saavel hans Ræsonnementer som hans Konklusioner. Derimod maa det kunne diskuteres ved hvilken Art af Indgreb, man kommer dette Ideal nærmest. Men naar Forf. kommer til det Resultat, »at der ikke generelt kan angives nogen Grænse for, hvor langt man bør gaa med Hensyn til Indskrænkning af Erhvervsfriheden,« det maa afhænge af, hvad der under Hensyn til Formaålet, der angives at være »Forbrugernes og de arbejdendes Interesse« er nødvendigt i den givne Situation, er jeg atter helt enig med ham.

Det samme gælder, naar han fortsætter: »Hvad der i en Situation er nyttigt og formaalstjenligt, kan i en anden Situation være et utaaeligt Indgreb i Friheden. Det gælder ikke blot i denne mere specielle Sammenhæng (Erhvervsfriheden J. P.), men næsten enhver Diskussion om planøkonomiske Indgreb eller lignende, at Forudsætningen for at diskutere fornuftigt er, at det nøje præciseres, hvilken økonomisk og politisk Situation, det er, der tænkes paa. Føres Diskussionen rent abstrakt, bliver den let et Spil med tomme Begreber.«

Hvor har Forf. inderlig Ret heri! Diskussionen er dermed draget ned paa Jorden. Den drejer sig nu ikke længere om »Socialisering« eller »Socialisme«, men om hvilken Virksomhed der er Tale om at »socialisere« eller hvilket andet konkret Indgreb, der paatænkes, og Resultatet maa bero paa, hvad Virkningen af saadant konkret Indgreb, alt taget i Betragtning, kan antages at blive. Men dermed forsvinder ogsaa Forskellen paa Socialister og andre, for hvor mange vil ikke være med til at gøre det, som er fornuftigt i Relation til det af Forf. opstillede Hovedformaal: Forbrugernes og de arbejdendes Interesse, et Formaal, som jo næsten alle kan akceptere.

Men naar Forf. har denne Opfattelse, forstaar man ikke rigtigt, hvad Forf. vil med Afsnit VII Grundprincipperne for socialistisk Planøkonomi. Her er vi faktisk naaet ind i den religiøst prægede Afdeling.

Vi har lige faaet at vide, at vi ikke skal beskæftige os med Principper, men med konkrete Opgaver, hvor man har Hovedformaålet for Øje. Nu hedder det imidlertid i dette Afsnit: »Jeg tror, at den »Socialisme«, der nøjes med at tage Opgaverne op en for en, efterhaanden som de tvinger sig paa, og løse hver Opgave for sig alene

ud fra den foreliggende Situation, kan medføre betydelige Vanskeligheder, efterhaanden som Udviklingen skrider frem.« Altsaa, nu gælder det ikke længere om at overveje Konsekvenserne af en bestemt paatænkt Handling, men om Indførelsen af et helt nyt System. Og i Overensstemmelse hermed giver han sig til at konstruere et Administrationsapparat for et saadant omfattende System, om hvis Formaalstjenlighed man intet ved, men kun kan fantasere om.

Forf. synes ogsaa her at have skiftet Mening, siden han skrev i 1943; thi i »Prisdannelsen under socialistisk Økonomi« S. 48 hedder det: »Med tilstrækkeligt Opbud af Fantasi kan man selvsagt udpensle langt mere detaillerede Oversigter over alle mulige Organer og Funktioner, der kan tænkes at blive Brug for under et saadant System, men der knytter sig næppe større Interesse hertil. *Prøves Systemet i Praksis, vil man formentlig gradvis naa frem til den Administrationsteknik, som er bedst egnet* (udh. her). De russiske og tyske Erfaringer giver utvivlsomt rigt Stof til videre Behandling.«

Ikke desto mindre fantaserer han dog over dette Emne. Hvad han i saa Henseende kommer til er dog, saa vidt jeg kan se, en tro Kopi af, hvad man paa Eksperimenternes nuværende Stade er kommet til i Rusland. (Se A. Baykov: *The Development of the Soviet Economic System* Cambridge 1946). Men da Forf. jo afviser Tanken om et saadant færdigsyet System, som man søgte at indføre i Rusland, ses det ikke, hvad man skal med et færdigsyet Administrationsapparat.

Forf. opererer med Planer for hele Økonomien af forskellig Længde, f. Eks. 15 Aars Planer. I hans ovennævnte Bog fra 1943 kommer han til det Resultat, at Planøkonomi forudsætter et stabilt politisk Styre, idet f. Eks. et parlamentarisk politisk Styre med stadig skiftende Flertalskoalitioner repræsenterende divergerende Grundanskuelser i Erhvervspolitikken vil være ude af Stand til at gennemføre Langtidsplaner. Diktatursystemet opfylder disse Krav, siger han, idet han henviser til Rusland og Tyskland. Han fortsætter: »Af disse sidste Bemærkninger bør naturligvis ikke drages Slutninger med Hensyn til det politiske Indhold i den socialistiske Planøkonomi, som selvsagt maa hvile paa det Grundlag, at en speciel politisk Anskuelse bliver fremherskende.«

Jeg ved ikke, hvor megen Trøst Modstandere af Diktatur vil finde i de sidst citerede Linjer, men hvis Ordet »fremherskende« skal forstaas saaledes, at et Flertal eller tilmed et overvældende

Flertal af Befolkningen vil give Tilslutning til en saadan altomfattende Planøkonomi som den, til hvis Administration Forf. giver Udkast, kan det i hvert Fald ikke forliges med Bemærkningen S. 103 om den nær forestaaende Gennemførelse af Socialisme her i Landet.

Jeg har nævnt Afsnit VII som væsentlig hjemmehørende i den religiøse Kategori, fordi Forf. paa Trods af de foregaaende fornuftmæssige Betragtninger gaar over til at fantasere om et færdigt Fremtidssystem. Men denne Afgivelse fra Tænkningens og Erfaringens Grund er langt stærkere fremtrædende i Afsnit II: Den socialistiske Ides Vækst.

Her paastaar Forf. i Overensstemmelse med Overleveringen fra Marx og Engels, at den Kapital, som var nødvendig for at opbygge den første Industri, altsaa det moderne industrielle Gennembrud, i høj Grad blev tilvejebragt gennem haardhændet Udbytning af Arbejdskraften, der i Begyndelsen stod forsvarsløs overfor Arbejdsgiverne og derfor maatte lade sig byde elendige Arbejdsforhold, en efter vore Begreber usømmelig lang Arbejdstid, ussel Betaling og de primitiveste Boligforhold (S. 9).

Paa den følgende Side hævdes det, at Fagforeningernes og den socialistiske Bevægelse fremtvang, at Arbejderne i det 19. og 20. Aarhundrede fik en væsentlig Andel i den voldsomme økonomiske Fremgang, som fandt Sted i denne Periode.

Det klæder en Forfatter af denne Kvalitet ilde at fremsætte saadanne løse omend nedarvede Paastande. Han har selv i »Prisdannelsen« S. 7 kritiseret Begrebet »Udbytning«. Men bortset herfra vil baade tankemæssig Virksomhed og historiske Undersøgelser give til Resultat, at Paastanden om, at Industrialiseringen skete paa Arbejdernes Bekostning eller generelt forværrede de brede Lags Tilstand, ikke kan være rigtig.

Jeg gad endvidere se Forf. forklare, hvorledes Fagforeningerne uden at fremkalde Arbejdsløshed kan hæve Lønnen over Arbejdskraftens Markedspris, eller hvorledes Arbejdsgiverne som almindeligt Fænomen kan slippe med at betale mindre. Jeg tror, at Fagforeningerne har medvirket til at hæve Markedsprisen for Arbejde og har haft mange andre lykkelige Følger. Produktionen er forøget; det er muligt, at den Del deraf, der gaar til Arbejds løn i vid Forstand er steget; det har givetvis været Tilfældet set i Sammenligning med den Tilstand, vi vilde have haft ved en mindre kraftig teknisk Udvikling, men dette skyldes ikke, at Arbejderne

gennem deres Kamporganisationer har fravristet Arbejdsgiverne noget.

Skønt Bogens Titel er: Fra Kapitalisme til Socialisme, faar man ikke i Bogen nogen klar Definition af, hvad Socialisme egentlig er. De forskellige Bemærkninger til Belysning heraf, som findes i Bogen, efterlader nærmest det Indtryk, at Socialisme er alt, som er godt, og et mere socialistisk Samfund er et, som er bedre, end det vi nu har. Det klareste Udtryk for, hvad Forf. anser som det overordnede Maal er den ovenfor citerede Sætning, at *Ressourcerne skal sættes ind i Forbrugernes og de arbejdendes Interesse* (S. 20).

Dette kan akcepteres af næsten alle, men det giver ikke nogen bestemt Samfundsorden, bl. a. fordi der vil være delte Meninger baade om, hvad disse Interesser er, og hvorledes de bedst tjenes.

Senere opstilles Modsætningen »Behovsøkonomi« og »Profitøkonomi«. Med Behovsøkonomi mener han, at Prisen saa nær, som det er praktisk muligt, skal være lig Grænseomkostningerne. Jeg synes, Principet er udmærket, men det giver ikke nogen bestemt Samfundsorden. Forf. mener selv, at hvor det drejer sig om i Forhold til Markedet smaa Virksomheder, naas dette nogenlunde ved at lade Profitten være Regulator, den Slags Virksomheder vil i et Samfund, der producerer nogenlunde effektivt, være overvejende. Ved Erhvervstællingen 1935 havde Virksomheder i Industri og Haandværk med over 100 samlet Personel et samlet Personel paa ca. 114 000 mod ca. 460 000 i Industri og Haandværk som Helhed, hvortil kommer Landbrug og Handel, hvor Storvirksomheder ikke synes at frembyde større Fordele. For de større Virksomheders Vedkommende kan det i Reglen med rimelig Tilnærmelse naas saavel ved offentlig Kontrol som ved offentlig Drift, og kun hvor det drejer sig om meget store Virksomheder, er den eneste Mulighed offentlig Drift eller Tilskud til privat Drift. Det hele opløser sig da i det praktiske Spørgsmaal, om det er mest hensigtsmæssigt, at Staten overtager Virksomheden eller den fører Kontrol. Det kræver ikke nogen principiel Omdannelse af Samfundet. Ved de praktiske Overvejelser vil der ogsaa være at tage Hensyn til de Vanskeligheder, der opstaar ved at forøge Gruppen af Statsfunktionærer, Forholdet til Udlandet o. m. a.

Men selv om disse Overvejelser skulde føre til Statsdrift, forsvinder Profitmotivet ikke; det maa for det første stadig herske i den private Sektor, og dernæst foreligger der ikke Erfaringer om, at det i Almindelighed skulde være muligt at finde andet

Motiv til menneskelig Handlen end vedkommendes egen Interesse og Fordel. Intet Steds har man Vidnesbyrd om, at Folk i større Udstrækning skulde være villig til at yde deres bedste eller paa tage sig Ansvar og Risiko af Hensyn til en ubestemt Kreds kaldet Samfundet. Efter 30 Aars kollektivistisk Propaganda har man f. Eks. i Rusland mere yderliggaaende end noget andet Sted indrettet sig paa Appel til egen Fordel og Interesse. Foruden penge-mæssig Belønning betaler man med Udmærkelser og Magt over Medmennesker, som ikke vilde blive tolereret i kapitalistiske Samfund, og man anvender mod ringe Ydelser sociale Sanktioner, der er betydelig haardere end de økonomiske Sanktioner, der højst kan komme over en Borger i et vesteuropæisk Samfund.

Der er derfor heller intet erfaringsmæssigt Grundlag for at tro, at man ved en vidtgaaende Socialisering skulde kunne faa Ledere billigere end i de for privat Regning drevne Storvirksomheder; thi skal Virksomhederne drives effektivt, vil det være nødvendigt at anvende mindst lige saa skrappe Sanktioner for Fejl-dispositioner, som det kapitalistiske Samfund anvender, og Risikoen for at komme ud for disse maa betales.

I det kapitalistiske Samfund har den, der staar inde for Virksomheden, et økonomisk Ansvar; i de socialiserede Virksomheder maa han have et politisk Ansvar, og det bliver ikke behageligere og derfor heller næppe billigere.

Saavidt jeg forstaar, kan Forfatterens Opfattelse kort formuleres saaledes:

1. Det overordnede Formaal er, at der skal økonomiseres med Produktionsmidlerne i Forbrugernes og de arbejdendes Interesse.
2. Dette Maal naas, naar der hersker frit Forbrugsvalg, og naar Prisdannelsen sker i Overensstemmelse med Omkostningsprincippet.
3. De herskende Restriktioner er i Strid med begge disse Principer og bør derfor afvikles snarest.
4. De enkelte Personers Stræben fører ikke — som Liberalisterne mente — automatisk til en saadan Prisdannelse. Det økonomiske Liv vil være udsat for Konjunktursvingninger og monopolitiske Prisdannelser.
5. Der maa derfor foretages visse Indgreb, men man bør ikke være dogmatisk angaaende deres Art. Det eneste Kriterium for, at de er rigtige, er, at de er effektive med Hensyn til Formaalet.
6. Produktionen er en samfundsmæssig Proces, og man kan derfor ikke udfinde Resultatet af den enkeltes Indsats. Den Fordeling, som fremkommer gennem en Prisdannelse som ovenfor, kan

derfor — selv bortset fra Renteindtægter — ikke tages som Udtryk for guddommelig Retfærdighed, og Indgreb i den bør derfor foretages, saa langt som Hensynet til det overordnede Forhold tillader.

En saadan Opfattelse vil finde overvejende Tilslutning, og man kan for mig gerne kalde et Samfund, hvor dette Program, saa nær det er muligt, realiseres, socialistisk, men det fører ikke med Nødvendighed til Indgreb af den Art, som de, der plejer at kalde sig Socialister, stiller Krav om.

Jeg har her fremdraget Bogens Hovedsynspunkter og har kritiseret den Del af dem, der hører hjemme i den ideologiske Afdeling. Resten af dem og flere andre Synspunkter og Betragtninger, som Bogen indeholder, er præget af høj Intelligens og praktisk Sans. Disse Betragtninger vil kunne læses med stort Udbytte af den vide Kreds, som Bogen henvender sig til, og maaske er det Forfatterens Tanke, at de ideologiske Forsiringer, de er indrammet af, skal tjene til at gøre dem mere tiltrækkende. Religionens egentlige Indhold kan forandres meget, uden at man mærker det, saalænge Ritualet opretholdes uforandret.